

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No. | General Publication Number: 1774

FCR Sertifika No. | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Alt Marka | Imprint: Fecr

Yayın No | Publication Number: 1055

Kitap Adı : Zâhirden Bâtına

Alt Başlık : Ebû Tâlib el-Mekki'nin Bilgi Anlayışı Çerçevesinde Dinî İlimlerin Gelişimi ve Tasavvuf

Book Title : From Zâhır to Bâtın

Subtitle : The Development of Religious Sciences and Sufism within the context of Understanding of Knowledge of Abu Talib al-Makki

ISBN : 978-625-8724-10-3

DOI : doi.org/10.70458/fcr.9786258724103

Yazar | Author: Merve Sağan | orcid.org/0000-0002-2977-7564

Kurum | Institution: Bülent Ecevit Üniversitesi

ROR ID: ror.org/01dvabv26

Yayın Türü: Kitap | Publication Type: Book - Monograph

Yayın Dili: Türkçe | Language: Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 208 (xviii + 190)

Yayın Tarihi | Publication Date: Aralık | December 2025

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRAX9 - Tasavvuf | Mysticism, religious & spiritual traditions

BISAC: REL062000 - Tasavvuf / İslam / Sufizm | Religion / Islam / Sufi

THEMA: HRAX9 - Tasavvuf / Dinî Mistisizm | Mysticism, religious & spiritual traditions

LC Classification: BP189.7.T3 - Tasavvuf / İslam - Tasavvuf | Islam - Sufism

DEWEY: 297.4 - Tasavvuf | Sufism

WoS Category: Din | Religion

WoS Citation Topics Meso: 4.6 - Din | Religion

WoS Citation Topics Micro: 4.6.11 - İslam Teolojisi ve Mistisizm | Islamic Theology and Mysticism

Scopus Subject Areas: 1202 - Din ve İnanç Araştırmaları | Religious Studies

Atf Bilgisi | Cite as: Sağan, Merve. *Zâhirden Bâtına: Ebû Tâlib el-Mekki'nin Bilgi Anlayışı Çerçevesinde Dinî İlimlerin Gelişimi ve Tasavvuf*. Ankara: FCR Yayın Ltd.-Fecr 2025.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Zâhirden Bâtına

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Bilgi Anlayışı Çerçevesinde
Dinî İlimlerin Gelişimi ve Tasavvuf

Merve SAĞAN

Ankara 2025

Yazar Hakkında

Merve SAĞAN

Aslen Bolu/Göynük'li olmasına rağmen 1992 yılı Şubat'ında Sakarya'da dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Göynük'te tamamladıktan sonra 2010 yılında üniversiteye başladı. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2015 yılında mezun oldu. Eylül 2015'te Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atandı. Aynı yıl Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde yüksek lisans eğitimine başladı ve geçici bir süre bu kurum bünyesinde araştırma görevlisi oldu. Mayıs 2018'te "Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (386/996) Düşüncesinde Dinî İlimlerin Gelişimi ve Tasavvuf" başlığını taşıyan yüksek lisans tezini başarıyla savundu. Eylül 2018'de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı ve eğitimi boyunca burada araştırma görevliliğine devam etti. Haziran 2025'te "Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) Bakış Açısıyla XVI. Asırda Mısır'da Tasavvuf" adlı doktora tezini başarıyla savundu. Şu an Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı'nda Doktor Araştırma Görevlisi olarak görevini ifa etmektedir.

About the Author

Although originally from Bolu/Göynük, she was born in Sakarya in February 1992. After completing her primary and secondary education in Göynük, she began university in 2010. She graduated from Uludağ University Faculty of Theology in 2015. In September 2015, she was appointed as a Research Assistant in the Department of Sufism, Basic Islamic Sciences, Faculty of Theology, Bülent Ecevit University. In the same year, she began her master's degree at the Faculty of Islamic Sciences, Yalova University, and worked as a research assistant at this institution for a temporary period. In May 2018, she successfully defended her master's thesis titled "The Development of Religious Sciences and Sufism in the Thought of Abu Talib al-Makki (386/996)." In September 2018, she began her doctoral studies at the Department of Sufism at Marmara University Faculty of Theology and continued her research assistantship there throughout her studies. In June 2025, she successfully defended her doctoral thesis titled "Sufism in Egypt in the 16th Century from the Perspective of Abdulwahhab al-Sha'rani (d. 973/1565)." She is currently working as a Doctoral Research Assistant at the Department of Sufism Faculty of Theology, Bülent Ecevit University.

Kitap Hakkında

Zâhirden Bâtına

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Bilgi Anlayışı Çerçevesinde

Dinî İlimlerin Gelişimi ve Tasavvuf

Giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşan bu çalışmada Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) bilgi anlayışı çerçevesinde tasavvufun dinî ilimler arasındaki yeri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ebû Tâlib el-Mekkî, erken dönem tasavvuf tarihinin önde gelen müelliflerinden biri olarak, Kûtü'l-Kulûb adlı eserinde tasavvufun gelişim seyrini hadis, fıkıh, kelâm, tefsir gibi diğer din ilimlerine ve bid'at olarak tavsif ettiği bir takım zümrelere yönelik eleştirisi üzerinden anlatmaktadır. Bu çerçevede Mekkî, tasavvufun Hz. Peygamber'den beri var olan bir "ilim" olduğunu, çeşitli isimler aldığını ancak hiçbir zaman bu ilmin hedefinin değişmediğini dile getirmekte ve daha sonra teşekkül eden diğer dinî ilimler için tasavvufun asıl mesabesinde olduğunu öne sürmektedir. Bu çalışmada Ebû Tâlib el-Mekkî'nin bilgi anlayışı, çeşitli başlıklar altında tasnif edilecek ve onun tasavvuf anlayışının oluşmasında nasıl bir etkiye sahip olduğu araştırılacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde Mekkî'nin bilgi anlayışı ile bilgiyi elde etme vasıtaları ve yöntemi hakkındaki düşünceleri ortaya konulmuş, böylelikle Mekkî'nin, tasavvufun ilim olarak tedvin edilme sürecine katkısı tespit edilmiştir. İkinci bölümde, Kûtü'l-Kulûb'den hareketle Mekkî'nin ilim tasnifleri tespit edilmiştir. Yine bu bölümde, çalışmanın asıl konusu olan Mekkî'nin din ilimlerine yönelik eleştirisi hakkında genel bir çerçeve sunulmuştur. Bu kapsamda Mekkî'nin, din ilimlerini temelde "selef tarafından bilinen" ve "sonradan ortaya çıkan" olmak üzere iki kısımda ele aldığı görülmüştür. Üçüncü ve dördüncü bölümde ise genel itibarıyla Mekkî'nin, Serrâc ve Kelâbâzî gibi erken dönem sûfîleri ile ortak yönlerine değinilerek hicrî IV. asra hâkim olan tasavvuf anlayışı ve Mekkî'nin tasavvuf ilmi hakkındaki kanaati ele alınmıştır. Bu çerçevede özellikle tasavvufun kaynakları, tasavvuf âdâbı, semâ', vecd, mûsiki,

şatahât gibi konularda sûfilerin görüşleri ile Mekkî'nin yakîn ilmi ve makamları hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Tâlib el-Mekkî; Kûtü'l-Kulûb; Yakîn; İlk Dönem Tasavvufu; Teşekkül Dönemi; Dini İlimler; İlimler Tasnifi

About the Book

From Zāhīr to Bāṭīn

The Development of Religious Sciences and Sufism within the Context of Understanding of Knowledge of Abu Talib al-Makki

(EN) This study, consisting of an introduction, four chapters, and a conclusion, will attempt to clarify the place of Sufism among the religious sciences within the context of Abu Talib al-Makki's (d. 386/996) understanding of knowledge. As one of the leading authors in early Sufi history, Abu Talib al-Makki describes the development of Sufism in his work *Kūṭū'l-Kulūb* through his criticism of other religious sciences such as hadith, fiqh, kalam, and tafsir, as well as certain groups he describes as *bid'ah*. In this context, al-Makki states that Sufism is a "science" that has existed since the time of the Prophet, that it has taken various names but that the goal of this science has never changed, and that Sufism is the original source of other religious sciences that emerged later. This study will classify Abu Talib al-Makki's understanding of knowledge under various headings and investigate how it influenced the emergence of his understanding of Sufism.

The first section of the study presents al-Makki's understanding of knowledge and his thoughts on the means and methods of acquiring knowledge, thereby identifying al-Makki's contribution to the process of codifying Sufism as a science. In the second section, Mekkī's classifications of knowledge are identified based on *Kūṭū'l-Kulūb*. This section also provides a general framework for the main subject of the study, which is Mekkī's criticism of religious sciences. In this context, it is seen that Mekkī basically deals with religious sciences in two parts: "known by the predecessors" and "emerging later." The third and fourth chapters generally address the prevailing understanding of Sufism in the fourth century hijri and Mekkī's views on about the science of sufism touching upon his commonalities with early Sufis such as Serrâc and Kelâbâzî. Within this framework, the views of Sufis on topics such as

the sources of sufism, sufi etiquette, sema, ecstasy, music, and shatahat are presented alongside Mekkî's thoughts on the science of certainty and spiritual stations.

Keywords: Abû Tâlib al-Makkî; Qût al-qulûb; Yakin; Early Period of Sufism; Formative Period; Religious Sciences; Classification of Sciences

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	xiii
KISALTMALAR	xvii
GİRİŞ	1
Çalışmanın Konusu, Amacı, Sınırları, Yöntemi ve Kaynakları	3
BİRİNCİ BÖLÜM	
EBÛ TÂLİB el-MEKKÎ'YE GÖRE İLİM	7
1.1. Mekki'ye Göre Bilginin Tanımı ve İdrâk Araçları	7
1.1.1. Bilginin Tanımı ve Mâhiyeti	7
1.1.2. Mekki'de Bilginin Yöntemi ve İdrâk Araçları	13
a. Dış Duyular	14
b. Kalp	18
1.2. Kalbe Gelen Bilgilerin Değerlendirilmesi: Havâtür Bahsi	26
İKİNCİ BÖLÜM	
MEKKÎ'NİN DÜŞÜNCESİNDE DİNİ İLİMLERİN GELİŞİMİ	35
2.1. İlim Tasnifi Geleneğine Genel Bakış	35
2.2. Ebû Tâlib el-Mekki'nin İlimler Tasnifi	40
2.2.1. Ortaya Çıkış Zamanına Göre	40
2.2.2. Alanına Göre	47
2.2.2.1. Zâhir İlmi	47
2.2.2.2. Bâtın İlmi	49
a. Yakîn İlmi (Bâtın İlmi)	50
b. İman-Tevhid-Mârifet İlmi	54
2.2.3. Faydasına Göre	58
2.2.4. Maksudına Göre	59
2.2.5. Taifelerine Göre	61
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
MEKKÎ'NİN DİN İLİMLERİNE YÖNELİK GÖRÜŞ ve ELEŞTİRİLERİ	63
3.1. Din İlimlerine Yönelik Genel Çerçeve	63
3.2. Mekki'nin Din İlimleri ve Âlimleri Hakkındaki Görüş ve Eleştirileri	68
3.2.1. Hadis İlmi ve Muhaddisler Hakkındaki Görüşleri	69

3.2.2. Fıkıh İlimi ve Fetva Âlimleri Hakkındaki Görüşleri	79
3.2.3. Kelâm Âlimleri Hakkındaki Görüşleri	84
3.2.4. Dil Sorunu Bağlamında Tasavvuf İlimi ve Şâhiye Ehli	89
3.3. Sûflilere Benzeyen Zümreler Hakkındaki Görüşleri	95
3.3.1. Kıssacılar ve Nitelikleri Hakkındaki Görüşleri	96
3.3.2. Bid'atçiler Hakkındaki Görüşleri	100
3.3.3. Kâriiler Hakkındaki Görüşleri	103
3.3.4. Dil ve Edebiyat Ehli Hakkındaki Görüşleri	105
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
MEKKÎ'NİN DÜŞÜNÇESİNDE TASAVVUF YA DA İLM-İ YAKÎN	107
4.1. Tasavvuf Kelimesinin Kökeni	107
4.1.1. Tasavvufun Bir Diğer İsmi Olarak Yakîn İlimi	108
4.2. Tasavvufun Kaynakları	120
4.2.1. Kur'ân-ı Kerîm	120
4.2.2. Hz. Peygamber	121
4.2.3. Selef Âlimleri	123
4.3. Mekkî'de Tasavvuf Âdâbı	124
4.3.1. İbadetlerle İlgili Âdâb	126
4.3.2. Sosyal Hayattaki Davranışlara Yönelik Âdâb	128
4.3.3. Tasavvuf ile İlgili Konularda Uyulması Gereken Âdâb	129
4.4. Mekkî'de İlm-i Yakîn	133
4.4.1. Mekkî'nin Yakîn Makamı Hakkındaki Görüşleri	133
4.4.2. Mekkî'de Haller ve Makamlar: Yakîn'in Makamları	138
4.4.2.1. Tevbe	150
4.4.2.2. Sabır	153
4.4.2.3. Şükür	155
4.4.2.4. Recâ/Ümit	157
4.4.2.5. Havf/Korku	159
4.4.2.6. Zühd	161
4.4.2.7. Tevekkül	166
4.4.2.8. Rızâ	169
4.4.2.9. Muhabbet	171
SONUÇ	177
KAYNAKÇA	181
DİZİN	187

ÖN SÖZ

Hız. Peygamber'in vefatından yaklaşık yüzyıl sonra "katı bir zühd hayatı" şeklinde belirginleşmeye başlayan tasavvufun, hicrî III. asra kadar bir "ilim" olarak tebarüz etmediği görülmektedir. Hicrî III. asırdan itibaren ise sûfîlerin dinî konularla ilgili dile getirdikleri çeşitli görüşleri, başta fakîhler ve muhadisler olmak üzere pek çok âlim grubun tepkisine sebep olmuştur. Söz konusu durum, daha evvel tasavvufun ilmî değerini veya din ilimleri içerisindeki yerini tespit etmeye yönelmemiş sûfîlerin, tasavvufu aynı fıkıh, kelâm ve hadis gibi bir "ilim" olarak ortaya koymanın gerekliliği üzerinde ittifak etmelerini sağlamıştır. Bunun sonucu olarak da sûfîler, hicrî IV. asrın sonlarından itibaren Kur'ân ve hadis temelli bir çizgide eser telif etmeye ve tasavvufî düşüncelerini bu eserler vasıtasıyla dile getirip savunmaya başlamışlardır. Öte yandan sûfîlerin hem kendi içlerinde yaşadıkları bazı anlaşmazlıklar hem de ibâhî ve ilhâdî grupların sûfîlere yönelttikleri eleştiriler, tasavvufun bir "ilim" olarak zapturapt altına alınıp diğer dinî ilimler arasındaki yerinin tayin edilmesini ve Sünnî bir çerçevede ele alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu çerçevede, telif ettikleri eserler dolayısıyla tasavvufun teşekkül sürecine önemli etkileri bulunan Ebû Nasr es-Serrâc (ö. 378/988), Ebû Bekîr İshâk el-Kelâbâzî (ö. 380/990), Abdülkerîm el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) ve Ali b. Osman el-Hücvîrî (ö. 465/1072) gibi müelliflerin yanı sıra kaleme aldığı *Kûtü'l-Kulûb*'üyle Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) de söz konusu sürece ciddi katkılarda bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Elinizdeki kitabın amacı da *Kûtü'l-Kulûb*'da serdettiği tasavvufî görüşleri dikkate alınarak Mekkî'nin, tasavvufun metodolojik gelişimine yaptığı katkıların ortaya konulmasını içermektedir.

Bu çalışma, 2018 yılında Yalova Üniversitesi bünyesinde tarafımda hazırlanan “Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) Düşüncesinde Dinî İlimlerin Gelişimi ve Tasavvuf” başlıklı yüksek lisans tezimin gözden geçirilmiş halidir. Giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşan çalışmanın ilk bölümünde Mekkî'nin bilgi anlayışı ile bilgiyi elde etme vasıtaları ve yöntemi hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaya çalıştık. Böylelikle Mekkî'nin, tasavvufun ilim olarak tedvin edilme sürecine katkısını tespit etmeye gayret ettik. İkinci bölümde ilk olarak ilim tasnif geleneği hakkında genel bir değerlendirme yaptıktan sonra *Kûtü'l-Kulûb*'den hareketle Mekkî'nin ilimlere yönelik tasnifini ortaya koymaya çalıştık. Böylelikle bu bölüm, çalışmamızın asıl mevzusu olan Mekkî'nin din ilimlerine yönelttiği eleştirileri hakkında genel bir çerçeve oluşturulmasına yardımcı oldu. Mekkî'nin ilimler tasnifini ortaya koyarken onun din ilimlerini, temelde “selef tarafından bilinen” ve “sonradan ortaya çıkan” olmak üzere iki kısımda ele aldığını, diğer erken dönem sûfilerinin görüşlerini de dikkate alarak mukayeseli bir şekilde göstermeye gayret ettik. Üçüncü ve dördüncü bölümde ise genel itibarıyla Mekkî'nin, Serrâc ve Kelâbâzî gibi erken dönem sûfileri ile ortak yönlerine değinerek hicrî IV. asra hâkim olan tasavvuf anlayışını ve Mekkî'nin din ilimleri hakkındaki kanaatini ortaya koymaya gayret ettik. Bu çerçevede tasavvufun kaynakları, tasavvuf âdâbı, semâ‘, vecd, mûsiki, şatahât gibi konularda sûfilerin görüşleri ile Mekkî'nin yakîn ilmi ve makamlarına yönelik düşüncelerine değindik.

Çalışmayı takdim etmeden önce, maddî ve manevî anlamda desteklerini daima yanımda hissettiğim aileme; tez sürecinde gerek ilmî ve fikrî açıdan bana yön veren ve hiçbir konuda benden yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım, değerli hocam Doç. Dr. Hacı Bayram BAŞER'e; bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim kıymetli hocam Doç. Dr. Ahmet Murat ÖZEL'e ve aynı zamanda çalışmanın tashihinde kendilerine başvurduğum sevgili arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Şüphesiz en büyük şükür, teşekkür ve minnetim, üzerimdeki tüm nimetleri, her anlamdaki destek ve yardımları sayılamayacak kadar çok olan Rabbim'dir. Son olarak, akademik hayatımın ilk göz ağrısı olan yüksek lisans tezimin gözden geçirilmiş halini temsil eden bu naçizane çalışmamı, toprağıyla ve suyuyla beslenip büyüdüğüm canım memleketim Göynük'ün mânevî koruyucuları ve temsilcileri, kıymetli büyüklerim Akşemseddîn Hz., Ömer Sikkîn Hz., Debbağ Dede Hz.'ne ve ve daha bilmediğim nice erenlerine; ayrıca Üsküdar'da yaşadığım yedi sene boyunca mânevî himmetlerine daima ihtiyaç duyduğum Aziz Mahmud Hüdâî Hz. ve Abdülfettâh Bağdâdî el-Akrî Hz.'ne ithaf ediyorum. Bu vesileyle de tüm ömrüm boyunca onların himmet ve yardımlarına tâlib olduğumu ifade etmek isterim.

Gayret bizden, tevfiğ ise Allah'tandır.

Merve SAĞAN

Bursa 2025

KISALTMALAR

- a.mlf. : Adı geçen müellif
a.s : ‘Aleyhisselâm
b. : Bin, ibn
Bk./bk. : Bakınız
bs. : Baskı, basım
çev. : Çeviren
DİA : *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*
dn. : Dipnot
Haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
İÜİFD : *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
nşr. : Neşreden
s. : Sayfa
t.s. : Basım tarihi yok
ö. : Ölümü
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve devamı
Yay. : Yayınları, Yayıncılık, Yayınevi